

الگوپذیری از زنان اسوه در عصر حاضر

رقیه پیرامون مقدم^۱

چکیده

انسان در نهاد خویش همواره رو به سوی کمال دارد و باشتهایی سیری ناپذیر در تکاپوی صعود به مدارج کمال و تعالی است. در این راستا یکی از مؤثرترین نیروهای فطری آدمی میل به تقلید و اسوه پذیری و یکی از امکانات سیره و تجربه به کمال یافتگان است. زنان نیز به عنوان انسانی به دنبال اسوه و الگویی برای خود هستند. از این رو شناخت و معرفی الگوها و مربی‌های شایسته در تربیت این قشر از جامعه امری ضروری است و از تربیت آنان تأثیر فراوان دارد. مقاله حاضر با عنوان الگوپذیری از زنان اسوه در عصر حاضر ضرورت وجود الگو برای زن مسلمان و باهدف شناسایی این نیاز فطری و ضرورت معرفی الگو به نگارش درآمده است. این نوشته با بهره‌گیری از روش نقلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای ابتدا به بحث اهمیت حضور زنان و نقش آنان در دفاع از ولایت و نقش شهادت‌طلبی مشارکت آنان در سازندگی و سپس به اهمیت حضور زنان در فرهنگ جامعه و نقش در پیشبرد اهداف فرهنگی و در انتها پس از بیان اهمیت حضور زنان در مسائل اقتصادی و نقش در پیشرفت اقتصاد در حکومت اسلامی با استفاده از آیات و روایات پرداخته است. به نظر نگارنده یکی از نیازهای فطری انسان حس الگوخواهی و تقلیدپذیری است. لذا زنان به عنوان نیمی از جامعه نیازمند معرفی الگوهای شایسته هستند تا از این طریق بتواند به این خواسته‌های درونی خود پاسخ داده و سهم عظیمی از تربیت صحیح آنان داشته باشد.

واژگان کلیدی: الگو، زن، اسوه، عصر

^۱ - طلبه سطح ۲؛ حوزه علمیه حضرت ولی عصر عج، شهرستان تهران. بهار ۱۴۰۴

مقدمه

تاریخ نمایشگر زنانی است که در عرصه ایمان، عمل صالح و پیمودن مدارج رشد و کمال گوی سبقت را از دیگران ربوده‌اند و نامشان در زمره اسوه‌ها و نقش‌آفرینان تاریخ ثبت شده است. قرآن از زنانی نام برده است که در زمان خود الگوی مردم بوده‌اند و برخی دیگر نیز به‌عنوان الگوی فرازمانی و فرا مکانی برای تمامی دوران‌ها به‌عنوان الگو معرفی شده‌اند.

نوشتار حاضر ویژگی‌های چهار بانوی قرآنی حضرات آسیه سلام الله علیها، حضرت مریم سلام الله علیها، حضرت خدیجه سلام الله علیها و حضرت زهرا سلام الله علیها که به فرمایش پیامبر صلی الله علیه و آله به کمال رسیدند و برترین زنان بهشت معرفی شدند، می‌پردازد و اقتدا کردن به این بانوان، عمل شایسته و نیکویی است و همگان به‌ویژه زنان مسلمان برای رسیدن به سعادت می‌توانند از این زنان الگو بگیرند.

در رابطه با پیشینه موضوع تحقیق کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های متعددی نگاشته شده است

که به مواردی اشاره می‌گردد. ازجمله کتاب‌ها، می‌توان به قرآن و زنان اسوه، نشر هاجر (۱۳۹۲) نویسنده صدیقه اسفند یاری که به بررسی زنان قرآنی و حضرت و زهرا سلام الله علیها که زنان شایسته‌ای هستند، پرداخته و با بهره‌گیری از آیات قرآن کریم به وظایف زنان و دختران جامعه ما با الگوگیری از این اسوه‌ها پرداخته است.

کتاب دیگری به نام الگوپذیری از حضرت زهرا سلام الله علیها شعار نیست، انتشارات فرشتگان (۱۳۹۵) به بررسی الگوگیری از زندگی حضرت زهرا سلام الله علیها پرداخته است و مردم را متوجه به این مسئله کرده است. هر فردی متناسب با توان مدیریتی و فکری و شرایط محیطی خود می‌تواند از ایشان الگو بگیرد. کتاب دیگری به نام زنان اسوه انتشارات مشعر، ۱۳۹۱، نویسنده ناهید طیبی است که به سعادت واقعی و شرایط پویایی جوامع بشری در سایه شناخت و کارآمد کردن سیره اولیا اولیای الهی پرداخته است و با شناخت از روش و منش و گفتار آنان می‌توان به سعادت واقعی رسید.

در میان پایان‌نامه‌ها می‌توان به پایان‌نامه مشخصه‌های زن نمونه در قرآن با فاطمه محمدی، جامعه‌الزهرا (۱۴۰۰) که به بررسی نقش زنان در مسائل اجتماعی و خانوادگی و منش و شیوه زندگی حضرت زهرا سلام الله علیها پرداخته است و پایان‌نامه دیگری به نام شیوه‌های رفتاری زنان شاخص در قرآن،

پدید آورده، ناهید مظفر، دانشگاه پیام نور استان تهران، مرکز پیام نور تهران جنوب (۱۳۹۵) به معرفی زنان نمونه قرآنی پرداخته و زنان شایسته مثبت مانند حضرت مریم و تحلیل و بررسی از نمونه‌هایی از زنان منفی برای کافران پرداخته است. پایان‌نامه دیگری به نام الگوهای تربیتی قرآن، پدیدآورنده محمد حسینی نژاد، دانشکده جامعه‌المصطفی‌العلمیه دانشکده الهیات و معارف (۱۳۸۳) به بررسی مردان و زنان نمونه در قرآن و روایات پرداخته که خصوصیات اخلاقی و اجتماعی و فرهنگی و جنبه‌های اسوه بودن زنانی همچون حضرت مریم سلام‌الله‌علیها و حضرت آسیه سلام‌الله‌علیها و حضرت فاطمه سلام‌الله‌علیها پرداخته است.

در میان مقاله‌ها «زنان اسوه در قرآن» مجله هنر دینی شماره ۱۳ و ۱۴ نویسنده رحیمی حسن (۱۳۸۸) به بررسی داستان حضرت مریم سلام‌الله‌علیها و تواضع و نجابت ایشان در عبادت پرداخته است و به تعلیم و تربیت عملی که هدف آن رسیدن به خشنودی و سعادت جاودانی می‌گردد، پرداخته است.

مقاله دیگری به نام نقش تربیتی اسوه‌ها در قرآن کریم، نشریه راه تربیت زمستان (۱۳۸۹) شماره ۱۳ نویسنده محمد سهرابیان پارتزی نوشته است که به بررسی شخصیت‌هایی مانند حضرت مریم و تعریف و تمجید از ایشان پرداخته است و راه رسیدن به کمالات و پاداش‌های الهی را متذکر شده است. مقاله دیگری به نام جایگاه زنان در قرآن کریم، نشریه مطالعات علوم اسلامی انسانی زمستان (۱۳۹۸) نویسنده علی تقی شریف‌زاده به بررسی امتیازات قرآن کریم برای زنان پرداخته و علاوه بر حذف سنت‌های غلط علیه زنان و تعدیل قانون‌مند کردن سنت‌های بی‌ضابطه به امتیازات زنان در قرآن کریم پرداخته است.

متأسفانه کارهای مستقل و اختصاصی در این مورد انجام نگرفته است و این روند را می‌توان در رویکردهای اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی مشاهده نمود از طرفی پژوهشی که به ردیابی مستندات قرآن و احادیث جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به‌طور مجرا نشده است.

مقاله حاضر تلاش دارد که در حد توان این کمبود را جبران نماید. مقاله حاضر از چهار محور تشکیل یافته است که در محور اول مفهوم شناسی واژه‌های الگو، زن، اسوه، عصر پرداخته است و در محور دوم آن الگوپذیری از زنان اسوه در مسائل اجتماعی با زیر محورهای اهمیت حضور زنان در حکومت اسلامی و نقش زنان در دفاع از ولایت در حکومت اسلامی و سپس نقش شهادت‌طلبی زنان در حکومت اسلامی و در انتها به مشارکت زنان در سازندگی حکومت اسلامی می‌پردازد. در محور سوم به الگوپذیری از زنان اسوه در مسائل فرهنگ با زیر محورهای اهمیت حضور زنان در فرهنگ جامعه و سپس به نقش زنان در

پیشبرد اهداف فرهنگی در حکومت اسلامی می‌پردازد و در محور آخر به الگوپذیری از زنان اسوه در مسائل اقتصادی و سپس بر نقش زنان در پیشرفت اقتصاد در حکومت اسلامی می‌پردازد.

1. مفهوم شناسی

1-1. الگو

الگو در لغت به معنای روبر، طرح، نمونه است در اصطلاح به معنی تأسی کردن یعنی فلانی را الگوی خود می‌بیند و به او اقتدا می‌کند و حالات خود را همانند وی می‌کند؛ بنابراین الگوپذیری یعنی ملاک قرار دادن یک شخص یا رفتار به عنوان الگو و نمونه برای عمل کردن¹.

1-2. زن

زن در لغت به معنای مادینه، انسان بشر ماده، مقابل مرد، نامرد، حیون، ترسان، بی دل، کم جرئت جفت مرد، همسر مرد، زوجه مقابل شوهر، مقابل زوج، زوجه و عیال شخص، صاحبه معقود جفت مرد، مادینه انسان نقیض مرد، مرأه و امرأه، زن در قرآن گاه به صورت مفرد «مرأه؛ امرء» و گاه به صیغه تشبیه «إمرأتان و إمرأتین»².

در اصطلاح انسان ماده و ماده از نوع بشر و مرأه و نساء و خاتون و بانو و زوجه و عیال شخص و نامرد و جبون و ترسان و بیدل و کم جرئت و کسی که باید با بی باکانه و از روی غرور حرکت می‌کند.³ نقیض مرد است⁴.

1-3. اسوه

«عن ابی الاعرابی فان کان من الاسوه کما زعم فوزنه فعلت که ربیت و جمعیت و روی المنذری عن ابی ابیطالب فی اشتقاق المواساه قولین...» اگر مصداق بود چنانکه ادعا می‌کرد و زنش مانند که ربیت و جابیت بود منظری در اشتقاق تسلی از ابوطالب دو قول نقل کرده است یک از آن‌ها غمگین را به نیکی تسلی

¹ - علی اکبر دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج 1، ص 1582

² - مصطفی دشتی، معارف و معاریف دشتی، ج 4، ص 3040

³ - نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج 3، ص 777

⁴ - محمدحسین خلف تبریزی، برهان قاطع، ج 1، ص 462

می‌دهد یا به هنگام شنا از اندوهش آرام می‌گیرد یا او را معالجه کرد از اندوهش تسلی می‌یابد،^۱ پیشوا، مقتدا، قدو، پیش رو، ما به تأسی، نمونه پیروی، اقتداء سرمشق؛^۲ پیشوا و اقتدار و صبر و آنچه تسلی دل اندوهگین گردد، جمع «اساوه، اساواسی، واسی»؛^۳ مقتدا و پیشوا و الگو، کار و رفتار است و در اصطلاح «لقد كان الله كان لكم في رسول الله اسوة حسنة؛ (شماری مکلفین) درروش پیغمبر خدا (که درراه دین چه ایستادگی‌ها نمود و چه صبر و استقامتی نشان داد و چه مصائبی را تحمل کرد) اقتدایی شایسته و نیکو است که پیروان چنین کسی بایستی در رسیدن به هدف این‌گونه ایستادی کنند.»^۴

1 - 4. عصر

عصر در لغت به معنای ابدیت^۵، یک مدت و دوره زمانی در زندگی کسی یا گروهی^۶. روزگار^۷، زمان^۸، جاودانگی^۹، هریک از نفسیات یک دوره از تاریخ تمدن^{۱۰}.

در اصطلاح بخش آخر روز آنگاه که سایه خاورین هرچه به‌اندازه آن شود. تا هنگام غروب وقت نماز دیگر شود^{۱۱}.

2. الگوپذیری زنان در مسائل اجتماعی

الگوپذیری یکی از ویژگی‌های مهم انسان است که در فرایند رشد و توسعه فردی و اجتماعی نقش اساسی ایفا می‌کند. زنان به‌عنوان نیمی از جمعیت انسانی و عاملان مؤثر در تربیت نسل‌ها جایگاهی ویژه در این مقوله دارند. در مسائل اجتماعی زنان نه‌تنها به‌عنوان پیروان الگوها بلکه به‌عنوان سازندگان و

۱ - مرتضی حسینی زبیدی، تاج العروس، ج ۱۹، ص 158.

۲ - دهخدا، لغت‌نامه، ج 1، ص 153

۳ - نفیسی، فرهنگ نفیسی، ج 1، ص ۲۵۴

۴ - احزاب: 21؛ دشتی، معارف و معاریف، ج 1، ص ۷۹۹

۵ - خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج 1، ص ۲۹۲.

۶ - دهخدا، لغت‌نامه، ج ۲، ص ۱۹۹۲

۷ - حسن عمید، فرهنگ عمید، ج ۳، ص ۱۷۱۷؛ محمد معین، فرهنگ فارسی معین، یک‌جلدی، ص ۷۶۰

۸ - معین، فرهنگ فارسی معین، یک‌جلدی، ص ۷۶۰؛

۹ - سلیمانیان، فرهنگ‌نامه مهدویت، ج 1، ص 299

۱۰ - محمد معین، فرهنگ فارسی معین، یک‌جلدی، ص ۷۶۰

۱۱ - دشتی، معارف و معاریف، ج 5، ص ۳۸۸۳

البته زنان نقش مهم و تأثیرگذاری در حوزه‌ی اقتصادی داشتند مثلاً برای نمونه همسر عبدالله بن مسعود و زینب بنت جحش صنایع دستی می‌ساختند.^۱ اولی برای گذران امور معیشتی خود و همسر نابینا و فرزندانش و دومی برای آنکه با درآمد حاصل از آن به امور خیر مانند انفاق بپردازد. سعیده اسدی به بافندگی و نساجی می‌کرد.^۲ زینب مولا معروف به عطاره، دست‌فروشی می‌کرد که به خانه‌های مردم مدینه سر می‌زد و عطر می‌فروخت.^۳ در تاریخ آمده که رسول خدا به زنان اجازه داده بود برای کسب رزق در روزهای عید خارج شوند و بساط خود را رودرروی مردم بگسترانند.^۴ ام‌عطیه انصاری نیز از زنان آرایشگر عصر نبوی بود.^۵ و قرآن کریم از دختران شعیب نبی علیه‌السلام گزارش می‌کند.^۶

شفا بنت عبدالله از مهاجران زنان بازرگان زیرکی بود که پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله گاهی به دیدن وی می‌رفت.^۷ و مامایی و تعلیم و تربیت نیز مشاغلی بودند که زنان از دیرباز بر دوش داشتند. وجود احکام شرعی مربوط به مکاسب زنان در کتب فقهی، از وجود و جواز این مشاغل برای بانوان حکایت دارد.^۸

4-2. نقش زنان در پیشرفت اقتصاد حکومت اسلامی

نقش زنان در سازمان‌دهی اقتصاد خانواده به معنای چگونگی مدیریت منابع خانه است. از دیرباز زنان نقش کلیدی در مدیریت منابع خانوار و ارتقاء اقتصادی ایفا می‌کردند. خانواده سازمانی است که تولید و توزیع کالاهای موردنیاز را فراهم می‌سازد. زنان به‌عنوان یکی از رکن‌های اساسی خانواده در این سازمان‌دهی و مدیریت نقش اساسی را ایفا می‌کنند و انتظار می‌رود که آنان بتوانند با برنامه‌ریزی و اجرای صحیح در رشد و توسعه اقتصادی خانواده نقش مؤثری را ایفا کند و از طرفی زنان با برداشتن مشکلات خانواده خود مشکلات را از دوش جامعه برمی‌دارند.

^۳- ابن حجر العسقلانی الاصابه فی تمیز الصحابه، ج ۸ ص ۱۵۴؛ قهپانی، مجمع الرجال، ج 7، ص 174

^۲- ابن حجر العسقلانی، فتح الباری فی شرح صحیح بخاری، ج 8، ص ۱۰۸

^۳- محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۵۴

^۴- محمد بن حسن طوسی التهذیب الاحکام ج ۳ ص ۲۸۷

^۵- ابن حجر العسقلانی، فتح الباری فی شرح صحیح بخاری ج 8، ص 231-259

^۵- قصص: ۲۳

^۷- ابن حجر العسقلانی، فتح الباری فی شرح صحیح بخاری ج 8، ص ۱۲۱

^۸- شیخ انصاری، محقق کرکی، جامع مکاسب، ص 134

سوره مبارکه انسان آیه ۸ می‌فرماید: «وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا؛ غذا را در عین دوست داشتنش به مسکین و یتیم و اسیر انفاق می‌کنند.» این آیه نشان می‌دهد که مشکلات جامعه و کمبودها توسط زنان حل می‌شود و حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها خلأهای جامعه را پر می‌کردند و با ایثارشان مشکلات افراد متعصب جامعه را برطرف می‌کردند در تفسیر کشاف این آیه مبارکه آمده است. امام حسن علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام بیمار شدند و رسول خدا صلی‌الله‌علیه و آله و سلم با جمعی از صحابه به عیادت آن‌ها آمدند مردم به علی علیه‌السلام گفتند چه خوب است برای بهبودی فرزندانان نذری کنی که اگر بهبود یافتند سه روز روزه‌گیری حضرت علی علیه‌السلام و فاطمه سلام‌الله‌علیها و فضه کنیز ایشان نذر کردند برای بهبودی آن‌ها سه روز روزه گرفتند. روز اول هنگام افطار سائلی به در خانه آمد و درخواست طعام کرد و حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها افطارشان را به سائل داد. روز دوم هنگام افطار یتیمی آمد و درخواست اطعام کرد و حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها افطارشان را به یتیم داد و روز سوم هنگام افطار اسیری آمد و همان عمل را خانم فاطمه سلام‌الله‌علیها با او کردند. صبح روز چهارم که شد علی علیه‌السلام دست امام حسن علیه‌السلام و امام حسین علیه‌السلام را گرفت و نزد رسول خدا ص آمدند پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله که بچه‌ها را دیدند که مانند جوجه ضعیف شدند و از شدت گرسنگی می‌لرزیدند، فرمودند چقدر بر من دشوار است که من شما را به چنین حالتی ببینم. آنگاه با علی علیه‌السلام و کودکان به طرف فاطمه سلام‌الله‌علیها رفت و او را در محراب خودیافت و دید که خانم حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها از گرسنگی شکمش به دنده‌هایش چسبیده و چشم‌هایش گود افتاده و از مشاهده این حالت ناراحت شد. در همین بین جبرئیل نازل شد و عرضه داشت این سوره را بگیر. خدا ترا با داشتن چنین اهل‌بیتی تهنیت می‌گوید. آنگاه سوره را قرائت کرد.^۱

در مجمع‌البیان از ابو حمزه ثمالی روایت شده که وی در تفسیر خود گفته این سوره در مدینه و در شأن علی علیه‌السلام و فاطمه سلام‌الله‌علیها نازل شد.^۲

نمونه‌ای دیگر از اقدامات حضرت زهر این در حوزه اقتصاد دفاع از حق مالکیت فدک بود فدک منطقه‌ای حاصلخیز بود که پیامبر صلی‌الله‌علیه و آله آن را در زمان حیات خود به حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها بخشیده بود. پس از رحلت ایشان این زمین توسط حکومت مصادره شد. حضرت زهرا سلام‌الله‌علیها برای بازپس‌گیری حق خود و دفاع از عدالت اقتصادی جامعه اسلامی به مسجد رفتند و خطبه فدکیه را ایراد

^۱ - زمخشری، تفسیر کشاف، ج ۴، ص ۶۷۰

^۲ - طبرسی، ترجمه مجمع‌البیان، ج ۱۰، ص ۴۰۵

کردند و فرمودند گرفتن فدک از ایشان نه تنها حق شخصی‌شان را ضایع کرده است بر اقتصاد جامعه نیز اثر منفی دارد؛ زیرا درآمد حاصل از فدک برای کمک به فقرا و نیازمندان استفاده می‌شد و پیام آن این است و جمله معروف از ایشان که فرمودند و کانت فدک فی یدی بضحها الله تعالی؛ فدک در دست من بود و خداوند آن را برای من قرار داده بود اما شما آن را از من گرفتید و اقدام ایشان از حق مالکیت و عدالت اقتصادی نشان می‌دهد که ایشان نسبت به اقتصاد جامعه بی‌تفاوت نبودند و این الگویی است برای همه‌ی کسانی که در برابر بی‌عدالتی اقتصادی و مصادره ناعادلانه اموال مردم ایستادگی می‌کنند.^۱

این منابع نشان می‌دهد که ماجرای فدک یک واقعه مهم اقتصادی و اجتماعی در تاریخ اسلام بود و حضرت زهرا سلام‌الله علیها برای احقاق حق خود یک مبارزه بزرگ اقتصادی انجام دادند.

نتیجه‌گیری

الگوپذیری از زنان اسوه قرآنی بر جنبه‌های اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی به‌وضوح نشان می‌دهد که این زنان نه تنها الگوهایی برای زندگی فردی و خانوادگی هستند بلکه در ایجاد تغییرات مثبت در جامعه و فرهنگ نیز نقش بارزی ایفا می‌کنند. آن‌ها به‌عنوان نمادهای شجاعت، دانش صداقت می‌توانند الهام‌بخش زنان معاصر باشند و با ارتقای ارزش‌های انسانی و معنوی بهبود شرایط اجتماعی را ایجاد کنند. به‌علاوه اوج فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی آن‌ها می‌تواند تغییر شرایط اقتصادی و اجتماعی در جوامع را تحت تأثیر قرار دهد. الگوهای مثبت آن‌ها می‌تواند به زنان و دختران دیگر، انگیزه دهد تا در زمینه‌های مختلف ادامه دهند و در نهایت به رشد و پیشرفت جامعه کمک کند و با توجه به این موارد می‌توان نتیجه گرفت که زنان اسوه قرآنی شخصیت‌های مذهبی شناخته، نه تنها به‌عنوان شخصیت‌های مذهبی شناخته می‌شوند؛ بلکه نقشی کلیدی در شکل‌دهی و بهبود جنبه‌های مختلف زندگی انسانی دارند و براین اساس ترویج و شناخت این الگوها در عصر حاضر می‌تواند به توسعه پایدار و سلامت اجتماعی را یاری و رهنمون سازند.

^۱ - شیخ طبرسی، الاحتجاج، ج 1، ص ۹۷؛ طبری امامی، دلائل الامامه، ص ۱۰۸؛ علامه مجلسی، بحارالانوار، ج ۲۹، ص ۱۸۹؛ علی بن عیسیٰ ار بلی، کشف الغمه، ج 1، ص ۴۶۲

فهرست منابع

✽قرآن کریم

کتب فارسی

1. ابن هشام، عبدالملک، السیره النبویه، تهران: نشر ادیب مصطفوی، ۱۳۶۸ هـ ش.
2. خامنه‌ای، علی، الگوی زن نقش رسالت زن 2، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۱ هـ ش.
3. دهخدا، علی‌اکبر، فرهنگ دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۳ هـ ش.
4. سلیمانیان، خدا مراد، فرهنگ‌نامه مهدویت، تهران: بنیاد فرهنگ مهدوی (عج)، 1388 هـ ش.
5. طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان، قم: انتشارات الاسلامی وابسته به مدرسین حوزه علمیه قم، 1374 هـ ق.
6. طبرسی، ترجمه مجمع‌البیان، ترجمه کرمی، نشر سازمان چاپ انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بی‌تا.
7. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: نشر امیرکبیر، ۱۳6۵ هـ ش.
8. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: ناشر موسسه در سایه از قرآن، ۱۳۸۷ هـ ش.
9. محلاتی، ذبیح‌الله، ریاحین الشریعة، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه، 1369 هـ ش.
10. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، چ 19، تهران: دارالکتب الاسلامی، ۱۳۸۰ هـ ش.
11. معین، محمد، فرهنگ معین، تهران: نشر میلاد، ۱۳۵۰ هـ ش.
12. نفیسی، علی‌اکبر، فرهنگ نفیسی، تهران: نشر خیام، ۱۲۹۳ هـ ق.

کتب عربی

13. آلوسی، شهاب‌الدین، روح‌المعانی فی تفسیر القرآن، بیروت: نشر دارالکتب العلمیه، 1415 هـ ق.
14. ابطحی اصفهانی، محمدباقر، بحرانی، عبدالله، عوالم العلوم، قم: موسسه الامام المهدی، ۱۳۸۲ هـ ش.
15. ابن الاثیر الجزری، أسد الغابه من معرفه الصحابه، بیروت: دارالمعرفه، 1240 هـ ق.
16. ابن حجر العسقلانی، احمد، فتح الباری شرح صحیح البخاری، بیروت: نشر دارالعلمیه، 1424 هـ ق.

17. _____، الاصابة في تميز الصحابه، قاهره: مكتبه ابن تيميه، 1414 هـ ق.
18. ابن سعد محمد، طبقات الكبرى، تهران: نشر فرهنگ و اندیشه، ۱۳۹۰ هـ ش.
19. ابن طيفور، احمد بن ابی طاهر، بلاغات النساء، قم: نشر الشريف الرضي، بی تا.
20. اربلي، علی بن عيسى، كشف الغمه في المعرفة الاثمه، قم: مركز الطباعة. 1433 هـ ق.
21. امين، سيد محسن، اعيان الشيعة، بيروت: نشر دارالمعارف، ۱۹۴۸ م.
22. انصاري، مرتضى، محقق كركي، جامع المكاسب، قم: دارالذخائر، 1411 هـ ق.
23. حسيني دشتي، مصطفى، دائرة المعارف جامع الاسلامي معارف و معارف، قم: انتشارات دارالفكر، ۱۳۹3 هـ ش.
24. زبيدي، سيد مرتضى، فرهنگ تاج العروس، بيروت: دارالهداية، ۱۳۴۴ هـ ش.
25. زمخشری، تفسير كشاف، ترجمه مسعود انصاری، تهران: نشر ققنوس، ۱۳۹۱ هـ ش.
26. سبط ابن جوزي، يوسف، تذكرة الخواص، نشر ذوی القربی، ۱۳۸۵ هـ ش.
27. طبرسي ابومنصور، احمد بن علی بن ابی طالب، الاحتجاج، نشر دار النعمان، ۱۳۸۶ هـ ق.
28. طبرانی، سليمان بن احمد، المعجم الكبير، بيروت: نشر دار إحياء التراث العربي، بی تا.
29. فراهیدی، خليل بن احمد، العين، قم: هجرت، 1409 هـ ق.
30. قهپانی، عنایة الله، مجمع الرجال، قم: اسماعیلیان، 1364 هـ ش.
31. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، قم: موسسه دارالحديث والثقافة، 1387 هـ ش.
32. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، نشر دارالکتب الاسلامیه، 1315 هـ ق.
33. موسوی خمینی، روح الله، صحیفه امام، نشر تنظیم آثار امام خمینی ره، ۱38۹ هـ ش.
34. مقریزی، احمد بن علی، امتاع الاسماع، بيروت: نشر دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۰ هـ ق.
35. واقدی، محمد بن عمر، المغازی، تهران: مرکز دانشگاهی، 1369 هـ ش.